

ЗОРАН ЂЕРИЋ

КАКО СМО ПРЕВОДИЛИ ВИТОЛДА ГОМБРОВИЧА

Ове године навршава се 110 година од рођења и 45 година од смрти Витолда Гомбровића (Witold Gombrowicz, 1904–1969), једног од најзначајнијих пољских авангардних књижевника. Његова књижевна дела преведена су на више од 30 језика. У Француској је, како то сведочи Рита Гомбровић (Rita Gombrowicz, која од смрти супруга брине о његовим ауторским правима), Гомбровић прихваћен као француски писац. Најпре захваљујући његовом пријатељу и првом француском издавачу Морису Надоу (Maurice Nadeau, који је преминуо у јуну 2013. године, у 103. години), а потом „Галимару”, који издаје његова сабрана дела. Гомбровић је живео у Француској од 1964. године, најпре кратко, у Паризу, потом у Вансу, до краја живота, 1969. године. Још 1950. започиње сарадњу са пољских емигрантским часописом *Култура*, који излази у Паризу и не престаје да објављује у њему своју прозу, одломке из дневника, а онда и књиге у издању Књижевног института, који је издавач и овог часописа. Гомбровић је изузетно цењен и у Немачкој и Холандији, где су такође преведена његова сабрана дела. У Немачкој је боравио 1963. године, користећи прву стипендију коју је добио у Европи, вративши се из Аргентине, у којој је провео већи део свог живота (од 1939. до 1963. године).

Витолд Гомбровић: које су то одреднице које би најбоље и најближе одређивале ово име? Несумњиво – пољски писац, чак ни пола живота које је провео у емиграцији (Аргентина, Немачка, Француска), нису га учиниле мање пољским, али су га, неколико деценија, истиснуле са позоришних сцена и књижевног живота у домовини. Започео је своју књижевну авантуру у Пољској приповеткама, 30-их година XX века, повремено им се враћао, написао

их је свега десетак, да би се потом потпуно посветио роману и драмама. За тридесет година писања написао је четири романа и три драме. У ствари, написао је још један роман, чак најобимнији (око 400 страна), који је објавио под псеудонимом, тако да је за његовог живота био „неофицијелни” – никада га није укључивао у своју библиографију. *Сумануџи* (*Opętani*, штампан је 1939, у периодици, под псеудонимом З. Њевјески, први пут штампан је под Гомбровичевим именом 1973. године, у оквиру *Дела*, објављених у Паризу, мада непотпун; прво потпуно издање било је 1990. године, у Варшави). Касније се испоставило да је у рукописима остала и још једна драма, недовршена (*Историја, ойерџа*). Објавио је и тротомни, обиман, *Дневник*, за пољску културу несумњиво најзначајније Гомбровичево дело. И то је, дуго се чинило, било све. Више него довољно да постане један од најзначајнијих пољских емигрантских романописаца, аутор авангардних драма које су га прославиле у свету, а постхумно и у Пољској.

За живота писца, његова критика и есејистика нису објављивани у самосталној књизи. Први пут су они сабрани постхумно (1995, 1996, 1997), приређивачи су Барбара Гурска (Barbara Górska) и Марија Рола (Maria Rola), а последњи пут у *Сабраним делима* поводом 100. годишњице од рођења (*Varia 1–3*, 2004), приређивач Влођимјеж Болецки (*Włodzimierz Bolecki*).

Гомбрович је у Југославији превођен врло рано. Још 1965. године објављен је превод романа *Фердидурке* (*Ferdydurke*, „Младост”, Загреб). Превео га је Здравко Малић, који је исте године одбранио и докторску дисертацију „Књижевно djelo Witolda Gombrowicza”, на Свеучилишту у Загребу. Године 1967. је Марија Ђорђевић превела са француског језика фрагменте *Дневника* (*Књижевности*, бр. 6, Београд 1967, 575–583). Исте године, Здравко Малић преводи новелу „Банкет” (*Вечер*, 204, Загреб 1967). Јула 1969. Гомбрович је умро у Вансу (Vence), на француској Азурној обали, а у јануарском броју листа *The Drama Review* појављује се његов последњи интервју који је врло брзо преведен код нас (*Пролог*, 13, Загреб 1971, 59–60). Малић пише *In memoriam* и преводи одломке из *Дневника* (*Телеграм*, 487, Загреб 1969). У *Анџиологији пољске фантасије* („Нолит”, Београд 1969), објављена је Гомбровичева новела „Гозба код грофице Котлубај”, у преводу Милорада Живанчевића (166–168). Малић пише чланак „Бит Гомбровичева казалишта” (*Књижевна смотра*, 3, 1970, 3–8). Три године касније објављени су преводи романа *Порнографија* и *Космос* (*Порнографија, Космос*, „Зора”, Загреб 1973, прев. З. Малић и Слободанка Поштић), као

и књига студија Здравка Малића, *Polonica. Ogledi o Sienkiewiczu, Iwaszkiewiczu, Gombrowiczu, o 'ferijalnoj' književnosti i o poljskoj prozi 20. stoljeća* (Загреб 1973, Библиотека Разлог). Он је, управо, онај Југословен са последњих страница Гомбровичевог *Дневника*, који је објавио свој есеј о Гомбровичевој драми *Венчање* у пољској периодици („Ślub Witolda Gombrowicza”, *Dialog*, 5/1966, Warszawa). Малић објављује и свој превод Гомбровичеве драме *Венчање* (*Пролог*, 18, Загреб 1974), а нешто касније преводи новелу „На кухињском стубишту” (*Књижевна смојра*, 34–45, Загреб 1979) и одломке из *Дневника* (*Књижевна смојра*, 8–9, Загреб 1980). Ново издање *Фердидурке* (*Ferdidurke*, „Нолит”, Београд 1981, превод Угљеше Радновића). Уследио је, несумњиво значајан, преводачки и издавачки подухват, тротомни *Дневник* („Просвета”, Београд 1985, превод Петра Вујичића). Објављен је избор *Пријовейке* („Белетра”, Београд 1989, избор и превод с пољског Невена Јанаћ и Маријуш Пјотр Тукај). Нови превод романа *Порнографија* (КОВ, 1991, превео Петар Вујичић), потом превод романа *Транс-Атлантџик* (*Trans-Atlantik*, В’92, 1996, превела Бисера Рајчић).

Поновно интересовање за дело Гомбровича код нас побудио је аутор ових редова, најпре преводећи до тада непревођене странице из *Дневника* (*Поља*, 431, Нови Сад, јануар/фебруар 2005, 5–18), потом одломке из недовршене драме *Историја, ојерейта* (*Сћање сћвари*, 14–15, Нови Сад, лето–јесен 2006, 254–262), а потом и целу драму, најпре у часопису *Кораци*, па у оквиру своје књиге *Историја Вишолда Гомбровича* (Нови Сад 2008). Уследио је избор „Континет Гомбрович”, у коме су објављени преводи – прозе: *Из љивајиног дневника Хијеронима Понижаванског, Ајосјорофирање Тоцки, Као њо маслу*; есеја: *Дон Кихот сада, Недозрелост, не охоли се, Малгоцка и демон, Вијкаци*; полемике, поетички ставови: *Ајмосфера и мачак, Да се избегне несјоразум, Елементарни несјоразум*; репортажа: *Инијереју на љрави, Шуцниг и зуб, Безбрижно корачајући Римом* и драме: *Историја (ојерейта) у 16 фрагмената* (*Кораци*, 9–10, Крагујевац 2006, 79–166). Потом сам превео причу *Двојник* (*Злајна греда*, број 77, година VIII, март 2008, 16–18), па есеј *Risum teneatis...* (*Злајна греда*, број 97, година IX, новембар 2009, 59–64). Уследили су преводи: „Гротеске” (проза): *Најомене: Механизам живојта, Бирокрајта; Бунар (гройеска), Тоцка (фрагменјта): Разбојник и љрамвајија, Кула и гшијара* (*Злајна греда*, број 110, година X, децембар 2010, 40–42) и као посебна публикација: *Последње и љре сјранице*: прозна и есејистичка заоставштина Витолда Гомбровича (Нови Сад 2010).

Под заједничким насловом *Последње и прве сѝранице*, одабран је и преведен мањи део од мноштва текстова Витолда Гомбровича, објављиваних у периодици, најпре у пољској, а потом у емигрантској и светској штампи. Постхумно су они сабрани и објављени у три обимна тома. Један од приређивача, Влођимјеж Болецки, не само због њиховог броја, него због значаја који имају за, сада већ накнадно, осветљавање писца и његовог односа према читаоцима, даје им помало оксиморонску одредницу – *прворазредни другоразредни шексѝови*.

Несумњиво је да су књижевна дела оно што је највредније у Гомбровичевом опусу. „Све друго су пригодни текстови, дакле, мање битни, или – другоразредни. Али да ли је заиста тако? Да ли је у Гомбровичевом стваралаштву, који се сам сматрао за *прворазредног* писца, било места за *другоразредне* текстове? Да ли је, тим пре, *прворазредни* писац посвећивао више времена писању *другоразредних* ствари, него својим основним делима? Јер их је писао цео живот, и то чак врло систематично, као и редовније него годинама цизелиране појединачне књижевне текстове.” (Болецки)

Испровоциран овим недоумицама, које износи Болецки, упустио сам се у читање, а потом и превођење, тог другог, мање знаног Гомбровича. Овим се слика овог писца употпуњава, али и додатно осветљава, будући да је реч о текстовима, прозним пре свега, било да је у питању приповетка, дневничка белешка или запис са путовања, есеј или критика, написан на почетку или на крају пишчеве каријере, у свима њима је „деликатна и поетична сатира људских слабости и беде људског духа, тупости, тромости, ината и трдоглавости тог магарца, званог дух, тог механичког мрестилишта појмова, који од сопствених асоцијација, грешака и фраза рађа стварност, апсолутно различиту од стварности”, како је записао у једној напомени сам писац. Скривена у напомени, обично штампана ситнијим словима, често нам промакне понека изузетно важна реченица, мада делује као успутна, небитна, понекад је она и те како значајна, па и суштинска одлика нечијег опуса.

Београдски издавач „Паидеиа” започео је 2011. године са објављивањем нових превода Гомбровичевих књига. Најпре је објављен роман *Порнографија*, у преводу Милице Маркић. Овај превод је нови, трећи, односно четврти по реду превод романа *Порнографија* код нас: настао 40 година после првог превода Зорана Малића и Слободанке Поштић (1973; овај превод романа је осавременила Драгица Малић и објавила 2005), односно 20 година после другог превода Петра Вујичића (1991).

Гомбрович је *Порнографију* (*Pornografia*), према К. А. Је-лењском (Konstanty A. Jeleński) писао од 1955. до 1957. године. Први пут је објављена 1960. године, у Паризу, у емигрантском пољском Књижевном институту (Instytut Literacki). Осим на српски и хрватски, преведена је на бугарски, дански, немачки (пет издања), енглески (шест издања), фински, француски (девет издања), грчки (два издања), хебрејски, италијански (шест издања), јапански (два издања), каталонски, корејански, литвански (два издања), македонски, холандски (три издања), норвешки, португалски (четири издања), румунски (два издања), руски (четири издања), шведски (два издања), словеначки (два издања), шпански (три издања), чешки, турски (два издања) и мађарски језик (два издања). *Порнографија* је до сада преведена на 27 језика и објављена у 68 различитих издања!

Роман је екранизован. Под истим именом, *Порнографија*, Јан Јакуб Колски (Jan Jakub Kolski) је снимио филм, у пољско-француској копродукцији, 2003. године. Постоји више адаптација за радио и телевизију, не само у Пољској, већ и у Немачкој (1971), Аустрији (1971) и Аргентини (2004). Најбројније су ипак позоришне адаптације овог романа. Прву је сачинио Жан-Луј Вилхелм (Jean-Louis Wilhelm) за Школу лепих уметности у Мецу, Француска, још 1976. године. Прву пољску адаптацију је сачинио и режирао Анджеј Павловски (Andrzej Pawłowski) за варшавски „Театар Атенеум”, 1983. године. А роман је адаптирао и режирао и Јасмин Новљаковић, за копродукцију Казалишта „Даска” из Сиска и два пољска позоришта (Краков и Радом), 1995. године.

Роман *Порнографија*, како то истиче у својим коментари-ма Михал Гловињски (Michał Głowiński), није могуће препричати, као ни друге Гомбровичеве романе. Његови први критичари, попут Артура Сандауера (Artur Sandauer), износећи његов садржај настојали су да га дисквалификују као „иритантну петпарачку причу”. Иако Гомбровичева проза нема лирски карактер, „он оперише језиком на песнички начин” (Гловињски), тако да га је једном приликом Пшибош (Julian Przyboś) назвао прозним песником. Гомбровичева проза није реалистичка, али он не прихвата ни концепцију модерне прозе, по којој је могућ афабуларан роман, базиран на есејистици и тзв. психолошкој анализи. Гомбрович, који се у драмама залагао за велике форме, не може да прихвати да његова проза буде аморфна, зато његова нарација чува „привиде објективног извештавања о свету”, изванредан поредак, систем, наизглед класичну композицију, али допушта и нека исклизнућа, која не нарушавају романескни ток, него омогућавају да се овај роман чита и тумачи

не дословно, али нити превише метафорично. Ствара свој систем симбола...

Иако се, како сам већ поменуо, не може препричати роман *Порнографија*, покушаћу, колико је то могуће да предочим о чему је овде реч.

Већ у првом пасусу романа стоји да се радња одвија 1943. године, „у бившој Пољској и бившој Варшави”. У „Информацији” од самог писца, која претходи тексту романа, стоји да се *Порнографија* одвија ратних година у Пољској, а већ у следећем пасусу признаје: „Ту ратну Пољску не познајем. Нисам био тамо. Уопште узев, Пољску од 1939. нисам видео. описао сам то онако како замишљам. То је, дакле, имагинарна Пољска.”

Гомбрович је од 1939. године у Аргентини. Напад Немачке на Пољску, који је уследио исте године, као и потоње ратне сукобе, као што сам изјављује, није непосредно доживео. Зато су ова одређења само условна, јер је све друго измишљено, „понекад ишчашено, понекад можда фантастично”. Ипак, радњу свог романа смешта у Пољску из ратних година, „зато што је ратна клима за књигу најпогоднија”. Гомбрович је желео да свом роману да аутентичну подлогу, штавише, послужио се класичним узорима: пољском сеоском приповетком, на једној страни, љубавним романима, на другој. Сам писац упозорава: „Служим се класичним формама, јер су најсавршеније и на њих је читалац навикао”, да би убрзо подвукао да је код њега форма увек пародија форме: „Служим се њома, али смештам се ван ње. Јесте, све више тражим везу између тих старих, читљивих врста, и што је могуће свежијег, новијег доживљаја света.”

Све то, дакле, ваља имати на уму када се упустимо у читање Гомбровичеве прозе, а нарочито романа *Порнографија*, који већ самим својим називом провоцира. Да би избегли забуну, бројни преводиоци и страни издавачи су променили наслов романа у *Завођење*. Иако у роману, како је то приметио Петар Вујичић, „нема отворене, вербалне или описне порнографије”, наслов није погрешан: „порнографија постоји у целокупној атмосфери те књиге, у њеној заразној, двосмисленој сензуалности и еротизици”.

У улози једног од главних јунака и наратора је Витолд Гомбрович, али то је вешта пишчева варка, јер његов алтер его је скривен у лику другог јунака, Фридерика. Витолд, који живи у ратној Пољској, упознаје се са мистериозним Фридериком, привлачи га његово ексцентрично понашање, тако да он успоставља са њим чврсту везу. Мада степен њиховог односа није изричито дефинисан, неки критичари износе хипотезе да је реч о хомосексуалној вези.

Витолд и Фридерик одлазе на село, код Витолдовога пријатеља, Хиполита, и тамо се зближавају са двоје шеснаестогодишњака: Каролом и Хењом. Даље се одвија игра у Гомбровичевом стилу (о Гомбровичевим играма и поигравањима пуно је писано у Пољској и у свету, код нас мање, пре свега у књигама Здравка Малића, којима придодајем и свој скромни прилог: *Историја Витолда Гомбровича и Последње и прве странице* Витолда Гомбровича).

Карол и Хења, уз Хењиног вереника Вацлава и слугу Јузја, само су фигуре у симболичкој партији шаха, која се игра у спахијском двору, у дубокој пољској унутрашњости, у првим годинама немачке окупације. Потезе повлаче два госта који су стигли из Варшаве: Фридерик и Витолд.

Оно што уједињује два мушкарца је осетљивост за форму, јер они придају велику важност сваком гесту. Игре, која се води између младих људи, они сами нису довољно свесни, али Фридерик и Витолд су одушевљени сваким детаљем догађаја које, у одређеном смислу, сами режирају. На пример, заказују састанак Карола и Хење и покушавају да од њих створе љубавнике. Роман се често граничи са богохуљењем и перверзијом која, подстицана старијима, расте између Карола и Хење.

Лик Фридерика је створен по узору на Ничеовог надчовека (сличност имена са немачким филозофом није случајна). По једном пољском критичару, Фридерик уништава метафизичку димензију католичке литургије, тако што на крају романа убија малог дечака Јузeka, само да би завршио догађаје у роману, онако како их је и започео: „Јер ако млади убија старијег, онда ће старији овде убити младог.”

А могао би опис радње да изгледа и овако: два грађанина двадесетог века, доспевају на имање господина Хиполита, које је одсечено од света и у коме је време стало најмање сто година раније. Траје Други светски рат, руши се европска цивилизација, али становнике малог имања као да то све не дотиче. Они су у невољама свакодневног живота, док им под прозоре не дођу неки партизани и не зачују се пуцњи, који ремете побожну тишину. Витолд и Фридерик падају у руралну сеоску идилу као из космоса, запањени чињеницом да таква места и такви људи и даље постоје.

Између новајлија, међутим, огромна је разлика. О Фридерик у, у почетку, не знамо апсолутно ништа; затворен у себе, гледа испод ока, као животиња која вреба свој плен. Полако открива своје намере, али његово понашање је важније од речи које га узнемирују и доносе му узбуђења. Велики креатор догађаја пронашао је материјал који може да обликује без додатног напора

према свом моделу. Двоје младих људи, које вешто (и не без сопствених узбуђења) спаја у љубави пар – идеалан су алат. Њиме разбија оно шта га нервира: тишину имања, традицију и навике његових житеља, лажну побожност и лицемерје морала. И успут, како верује, чини да се млади забављају. Када ситуација измакне контроли, Фридерика ће, парадоксално, обузети радост. Његов домаћин, Хиполит, на крају, уверава се да је он инкарнација зла, коју је прихватио под свој кров.

Текст романа саткан је од ироније и изругивања, испод коже је језа. Гротескни су ликови, али не и оно што се описује. Еротска љубавна прича претвара се у драму, која има смрт за последицу. Смрт, без обзира на околности, увек остаје смрт. Ма колико она изгледала забавно гостима, она збуњује чланове породице, тако да они не желе да се придруже таквој забави.

Наравно, можемо *Порнографију* и овако тумачити, али не губећи из вида њене двосмислене опозиције: младост–старост, голотиња–костим (и ментално), искреност–манипулација. Старост је та која манипулише младима, покушавајући да их разголити, како буквално, тако и ментално. Нарочито је то видљиво у инсценијацијама које су овај роман доживљавале час као комедију, час као трагедију. Има у његовом ткиву и једног и другог. Али, изнад свега, у пародијском облику!

Милица Маркић је начинила и нови превод романа *Трансатлантски* (2013), 17 година после објављеног превода Бисерке Рајчић, 4 године после новог хрватског превода овог романа (Младен Мартић, 2009). Овај роман је преведен на бугарски, немачки (шест издања), енглески, француски (пет издања), грчки, италијански (три издања), јапански, литвански, холандски, румунски (два издања), руски, шпански (три издања), чешки, турски (два издања) и мађарски језик (два издања). Укупно је преведен на 17 језика и објављен у 35 издања (са четири на српском и хрватском). Када имамо у виду какав роман је у питању, ове чињенице делују просто фасцинантно. Наиме, овај роман је, по речима самог писца, непреводив. Не знам како су други преводиоци са том „језичком потешкоћом” излазили на крај, али преводилац Милица Маркић је успела да пронађе еквивалент за језик старополске књижевности, „укорењен у традицију сарматизма и племићку културу”. Посежући за српском књижевном традицијом из времена класицизма и предромантизма, Маркићка је постизала „архаичну дикцију”, која је и даље остала херметична, али у духу Гомбровичевих интенција. Он је пародирао старе форме, поигравао се са језиком и његовим значењима, али и звучањима. Његов

стил само је привидно узвишен и патетичан, он је намерна пародија таквог књижевног начина приповедања.

Трансајланићик (*Trans-Antlanik*) је писан између 1948. и 1950. године. Први пут је објављен 1953. у пољском Књижевном институту у Паризу. Уз роман, у многим издањима, па и у овом, српском, објављује се предговор самог писца. Предговор је из 1957. године, значи четири године после објављивања самог романа. Отуда и Гомбровичев ироничан пролог: „Изгледа да не морам више да се плашим огорчених повика – до првог судара *Трансајланићика* с читаоцима дошло је пре неколико година, ... и то сам већ прегурао.” Друга „опасност” је, како истиче Гомбрович, „скучено и приземно читање дела”. У Пољској је роман дочекан са негативним реакцијама, као памфлет против предратне Пољске, као сатира... Гомбрович прихвата да се у његовом роману „национално преиспитује савест” и „критикују сопствене националне мане”, као и да је реч о сатири: „*Трансајланићик* је помало све што желите: сатира, критика, трактат, забава, апсурд, драма – али ниједно од тога није искључиво, пошто је само оно што сам ја, моја ’вибрација’, моје пражњење, моја егзистенција. Говори ли о Пољској? Али ја никада нисам написао ни једну једину реч ни о чему другом осим о себи.” На крају додаје, мада му се то чини сувишним, да је роман – фантазија.

Чињенице су следеће: 1939. године је отворена бродска линија између Пољске и Јужне Америке. На брод „Храбри”, којим је промовисана ова пловидба преко Атлантика позван је и Гомбрович. Брод је упловио у Буенос Ајрес, 21. августа 1939. године, а неколико дана касније, када је требао да се врати у Европу, Гомбрович је одбио. Прве године боравка у егзилу су у знаку усамљености и сиромаштва. Лично искуство послужило је аутору (с гротескном стилизацијом) за основу романа *Трансајланићик*. Он у предговору то наглашава: „Ја сам се 1939. године обрео у Буенос Ајресу, удаљен од Пољске и из свог дотадашњег живота, у необично опасној ситуацији. Банкротирала је прошлост. Садашњост као ноћ. Будућност непрозирна. Ослонца ниоткуда. Посустаје и пуца Форма под ударцима општег Попришта... Оно што је некад било сад је пука импотенција, што је ново и тек долази, насиље је. И ја на тим беспућима анархије, сред збачених богова, сам себи препуштен.”

Акција романа се одвија у Аргентини, последњих дана августа и септембра 1939. У позадини догађаја су вести о рату у Европи, пре свега у Пољској. Поједине сцене се одвијају у салама пољског посланства (амбасаде) у граду Буенос Ајресу или околини. Наратор је лик по имену Витолд Гомбрович. Аутобиографски

мотиви комбинују се са фантазијом, добијају карактеристике гротескног, а целина је трагикомична у тону. Писац показује карикирану слику пољске емиграције, кроз коју показује пољски менталитет и питања с којима је национална књижевност живела више од пола века. Сам Гомбрович је описао *Трансајланићик* као полемику са Мицкјевичевим (Mickiewicz) *Паном Тадеушем*. Она се може схватити као спор са традиционалним поимањем пољског идентитета, испољеног, пре свега, у сарматизму (кога карикира) и романтичном начину сагледавања света (у коме види стереотипе).

Трансајланићик наставља тему Гомбровичевог првог романа *Фердидурке*, (објављен 1937), који је био за Гомбровича манифест независности од „незгодних” форми – укључујући и однос према оном што је пољско. Пољски критичари данас сматрају да је управо ово Гомбровичево дело потпуно посвећено питању пољске културе. Гомбровичев стил је и овде гротескан и богохулан, како то примећује Јан Винчацјевич (Jan Winczakiewicz), не штеди никакве националне „светости” и каноне. „Пољски патриотизам и Гомбрович имају заједничку карактеристику: пркос” (Винчацјевич).

Трансајланићик се фокусира на искуство појединца: опстанак традиције као пригушног система појмова. Приповедача мучи традиција (не у смислу њене историјске реконструкције). Истовремено, видљив је став пољске заједнице (амбасада и Пољаци, који су се населили у Аргентини), пун јуначких термина – а они су, у ствари, заинтересовани само за сопствене интересе. Патриотском култу „Отаџбине”, приповедач супротставља хомосексуалну фасцинацију са „Синовином”, као избор између дужности и наметнутог идентитета са приватним жељама за слободом.

Ово је најједноставнија интерпретација дихотомије „отаџбина–синовина”. Дубоко значење овог поређења лежи у избору између традиционалног патриотизма (по Гомбровичу само површног) и личне слободе. У *Дневнику*, Гомбрович у више наврата сугерише да само човек који је истински слободан (а самим тим и без традиционалних етичких ограничења), може да буде не само добар човек, него и добар Пољак.

Још један превод Милице Маркић је објављен прошле, 2013. године. Превод књиге *Наџа еројска драма* први пут се појављује на српском језику, 10 година након њеног премијерног објављивања на пољском језику (2003). Књига се, иначе, није појавила за живота писца. Текстови који су у њој, објављивани су у Аргентинској периодици, под псеудонимом Хорхе Алехандро (Jorge Alejandro), пронашла их је пишчева удовица у Народној

библиотеци у Буенос Ајресу, 1979. године. Гомбрович је имао намеру да их сабере и објави у Аргентини, пре свега из комерцијалних разлога, отуда и избор теме и приступ овој „малограђанској” проблематици. После више од 50 година од настанка, ови текстови су сабрани у књигу невеликог обима и објављени најпре у Пољској, а сада ето и код нас.

Службени гласник је 2013. године објавио *Дневник* Витолда Гомбровича (овог пута латинично, једнотомно издање, на 884 стране, које преузима превод и предговор Петра Вујичића, али садржи и нове белешке, од средине 1967. до 1969. године, које је, уз поговор Војћеха Карпињског, превела Бисерка Рајчић).

„Сматрам да је Гомбровичев *Дневник* најважније дело полске прозе у целој њеној историји”, написао је Војћех Карпињски (Wojciech Karpiński) у поговору његовом првом нецензурираном пољском издању, из 1997. године. Да није реч о претераности, него о критичком ставу, иза кога следе аргументи, са којима се може, али и не мора сложити, сведочи и чињеница да је исти есеј, неизмењен, поново штампан, сада већ као „класични” поговор најновијем издању Гомбровичевог тротомног *Дневника* (*Dzennik*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2004), објављеном у „Години Гомбровича”, у огромном тиражу, по више него приступачној цени, под геслом да је ово не само најзначајније Гомбровичево дело, него и једно од најбитнијих дела полске књижевности XX века, које треба да чита сваки Пољак.

У мају 1952. године, настају први записи *Дневника*, које објављује следеће године у часопису полске емиграције, *Култура*, у Паризу. Десет година касније пише о том тренутку: „Један од најдраматичнијих тренутака у мојој историји био је тај пре десет година, кад су се родили први фрагменти *Дневника*. О, дрхтао сам тада!” Подвукао сам најдраматичнијих, јер није то било пролазно узбуђење, нити само дрхтавица, већ велика одлука: „Одбацио сам гротескни језик мојих дотадашњих дела, као што се скида панцир – тако разоружан осећао сам се у дневнику, обузимао ме такав страх, да ће све што изразим овим обичним речима испасти бледо.”

Та почетна несигурност временом је прерасла у снагу, никад није била недостатак, него нова вредност којом је, испоставиће се касније, не само крунисао свој опус, него и целокупно прозно стваралаштво на пољском језику у тим деценијама; оцене иду и даље: у XX веку; и још даље: не само у пољској, него и у светској књижевности. На клапни последњег издања *Дневника*, стоји да је он „створио норму послератног пољског књижевног језика”.

Своју категоричну оцену овог *Дневника*, Карпињски оправдава као „очигледну и неопходну за његово разумевање”. Подстицај за писање добио је од Жида (*André Gide*, 1869–1951), али на њега су више утицали други француски писци, Монтењ (*Michel Eyquem de Montaigne*, 1533–1592), Рабле (*François Rabelais*, око 1494–1553). Монтењ је, како то закључује Карпињски, „патрон *Дневника*”, сам Гомбрович сматрао се Раблеовим унуком. Од Ничеа (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900) је прихватио његов стил у поимању проблема, осећај за хумор, баш као и од Жарија (*Alfred Jarry*, 1873–1907). Иначе, нападао се са разних страна, оним што му је пријало. По свему другом је јединствен: „Окренуо се себи, рвао се не са народним невољама, већ са угроженошћу појединца, са силама које су се мириле у њему, ту и сада. Одважио се на сопствено разголићавање. Увидео је властите слабости. Постао је због тога јачи. И праведнији”, примећује Карпињски.

Призвавши моменат када се одлучио на сада чувен, а тада јеретички чин: да уместо предговора првом издању *Дневника* у облику књиге напише само „Ја” (односно: „*Понедељак – Ја. Уторак – Ја. Среда – Ја. Четвртак – Ја.*”), Гомбрович истиче: „И угледао сам себе у жестокој опозицији са свим послератним тенденцијама, које су проклеле ’ја’. То ’ја’ постало је екскомуницирано од Цркве, као неморално, од Науке, као супротно објективизму, од Марксизма, од свих струја епохе, које су захтевале од човека да се одрекне тог свог егоистичног, егоцентричног, престарелог, антисоцијалног ’ја’. Одасвуд су допирала упозорења: нико си и ништа, заборава на себе, живи са другима!”

Иако је то заиста, и пре свега, књига о Гомбровичу, о његовом свету, постала је приручник о стилу живота и стилу писања и специфичне ироније. У њему је, како то стоји на већ поменутој клапни, Гомбрович „давао лекције” о најважнијим проблемима тога времена, не само у односима према Пољској, већ и према свету уопште. У њему је, уз то, „кључ за пуно загонетки Гомбровичеве поетике и погледа на свет”.

Странице из *Дневника* којих није било у првом српском издању (из 1985. године), представљају три последње године, не само у дневницима Витолда Гомбровича, него и у његовом животу. Писане су 1967, 1968. и 1969. године. До 2004. године нису биле укључиване у издања *Дневника*: *I* – 1953–1956 (прво издање: Париз 1957); *II* – 1957–1961 (Париз 1962); *III* – 1961–1966 (Париз 1966). Последње странице Гомбровичевог *Дневника*, баш као и прве, први пут су штампане у париској *Култури*, под називом „Фрагменти из дневника” (1969). Према хронолошком редоследу придодате су уз трећи том. Као што сам већ претходно напоменуо,

први пут на српски језик преведене су и објављене у мом преводу (најпре у часопису *Поља*, 431, 2005, а потом у књизи *Последње и прве сиранице*, Нови Сад 2009). За Гласниково издање их је превела Бисерка Рајчић.

У Хрватској је 2013. године, објављена *Посмрћна аутобиографија* Витолда Гомбровича, у преводу Младена Мартића. У питању је књига коју је, у Пољској, приредио Влођимјеж Болецки, а објавио главни пољски издавач Гомбровичевих дела, краковско Књижевно издаваштво (Wydawnictwo Literackie), 2002. године. Иако је, по сопственом признању, писао увек о себи, ипак није написао уобичајену аутобиографију. Њу је саставио Болецки, следећи хронолошки аутобиографска места у Гомбровичевој прози и *Дневнику*, интервјуима и књигама успомена – *Пољске успомене* (*Wspomnienia Polskie*) и *Путовања по Арђентини* (*Wędrówki po Argentynie*). Поред ове књиге, пољски издавачи су објавили више различитих „постхумних” издања, значи књига које за живота сам писац није објавио, али их није ни видео као посебна издања. Поред поменутих *Пољских успомена* (1979), објављени су Гомбровичеви *Афоризми* (1995, 2003), *Против јесника: дијалог о поезији са Чеславом Милошем* (1995), *Водич кроз филозофију за шест часова и четврти* (1995), *Публицистика, интервјуи, различити текстови од 1939. до 1963. године* (1996), *Полемике и дискусије* (2004), а 2013. је објављена књига *Крон* (*Kronos*), која је изазвала велико интересовање и код гомбровичолога и код читалаца, јер је реч о приватном дневнику Витолда Гомбровича. Он је овај дневник писао годинама, настојећи да хронолошки реконструише свој живот. Тако је настао својеврсни календар, који открива живот уметника са друге, мање знане стране. Индикативан је и наслов ових мемоара, *Крон*, *Хрон* или *Хронос* је симбол времена. Иако је, према предању, доба његове владавине било златно доба земље, Зевс га је свргнуо с престола и прогнао у подземни свет Тартар. Зато се ова књига доживљава и као последња провокација и последња порука писца. А можда је она доказ да је он, коначно, победио Форму. У сваком случају, изазвао је жестоку дискусију у пољској књижевној јавности. После читања *Крона*, мења се и интерпретација Гомбровичевих дела, као што су *Транс-Ајланићик*, *Порнографија* и *Дневник*, коме је он нека врста додатка, али и потпуне супротстављености. Чини ми се да нема боље препоруке за превођење ове јединствене, интимне хронике.

Иако су давно преведене и инсцениране на српским сценама, још увек није објављена књига књига Гомбровичевих драма, а он је, као што је познато, био један од најистакнутијих авангардних

драмских аутора. У Хрватској је то учињено 2005. године, у једном тому су објављене *Драме* (у преводу Здравка Малића и М. Мартића). Исто тако, ваљало би објединити и објавити превод Гомбровичевих сабраних приповедака, *Бакакај* (како их је он сам насловио и први пут објавио под тим наслов 1957. године). То је учињено у Босни и Херцеговини, Тања Милетић Оручевић је превела и објавила у Сарајеву 2004. године превод ове књиге, којим се Босна и Херцеговина, истина скромно, укључује у рецепцију Гомбровичевих дела (2007, овај исти превод је објављен у Загребу). Вероватно ће наћи свог преводиоца и издавача и у Србији. Тако ће се рецепција овог пољског и светског писца употпунити и у нашој средини, где је присутан већ пола века, иако је већ 45 година у наручју бога Крона или Хроноса.